

תחייתה של העיתונות המעורבת

יורם פרי

כל ארגוני החדשות, ובכל קצות הקשת הפוליטית, החל מאן קוטלר בימין הרדיקלי ועד לג'ון סטיוארט בשמאל המתבדח. לא הייתה זו הפעם הראשונה שהתקשורת האמריקאית עטתה על עצמה לבוש אידיאולוגי. הגל הקודם היה לפני כ-40 שנה, בעת הפריחה של "העיתונות החדשה". אז, על רקע מהפכת התרבות של שנות ה-60 צמח הז'אנר העיתונאי הזה שטישטש את הגבולות בין חדשות לבין סיפורים, מיזג את הסגנון העיתונאי עם הסגנון הספרותי, אף יצא חוצץ כנגד העקרונות הקודמים של המקצוע העיתונאי ובראש ובראשונה כנגד מושג האובייקטיביות. במקום זה נקט במפגיע גישה אידיאולוגית.¹

על-אף שהצלחתו של הניו-ז'ורנליזם הייתה חלקית, הצליח הז'אנר הזה לערער את מושג האובייקטיביות העיתונאית באופן ניכר. הדבר נבע מכך שההתפתחויות בשדה העיתונאות תאמו והלמו את האופנה שפשטה במדע ובאקדמיה ואת התפישה הפרדיגמאטית שנעשתה כה פופולרית בעולם האקדמי והאינטלקטואלי. כוונתי לשינויים שחלו במשטרי הידע, שבאו לידי ביטוי מובהק בתפישות הפוסט-סטרוקטוראליות והפוסט-מודרניות וקעקעו את מושג האובייקטיביות ואת מושג האמת.

תהליך מרתק זה החל עוד קודם לכן במה שכונה "משבר הייצוגיות". הכוונה להכרה בחוסר היכולת לתאר את המציאות; הטענה שקיים פער בין המציאות לבין הייצוגים שלה, או בלשון אחרת – בין המסמנים לבין המסומנים. היטיב לבטא תפישה זו ניטשה במשפט המפורסם שלו "הלשון משקרת". כלומר, המלים אינן יכולות לבטא, לתאר, לשקף את מה שהן אמורות לבטא לתאר, או לשקף.

תהליך נמשך במה שכונה "המפנה הלשוני" של ויטגנשטיין, הטענה שהמציאות המיוצגת אינה פחות מציאותית מן המקור. לשון אחרת, ההתייחסות לייצוגים הייתה כאילו הם היו, או הנם, הדברים כשלעצמם. זה מה שהוגדר ככינון השדה האוטונומי של הייצוגים. ובסופו של התהליך האינטלקטואלי הזה בא השלב הבא ובו הקביעה של ההוגים הפוסט-מודרניסטיים בדבר "כישלון הייצוגים", כלומר חוסר היכולת של הטקסט לומר אמת. לא רק שהלשון אינה מסוגלת לתאר את המציאות, לא רק שהייצוגים הם-הם המציאות, אלא הטענה בדבר חוסר האפשרות העקרונית לתאר בכלל את המציאות, לומר אמת. אין אמת אחת, מוחלטת, בוודאי שלא יכולה להיות אובייקטיביות. מי שביטא את התפישה הזו באופן הקיצוני ביותר

בעשור הראשון של המאה ה-21, מבלי ש"המעמד הקורא" מודע לכך, ומבלי שהתקשורת מודה בכך, חל שינוי עקרוני בתפישתה של העיתונות ובתפקידה בדמוקרטיה בנות זמננו. השינוי הגיע גם אלינו, ואצלנו, בישראל, יש בכך משום סגירת מעגל, שראשיתו בימי הולדתו של היומון דבר: זה המעבר ממה שנקרא "עיתונות אובייקטיבית", ניטרלית, מרוחקת, אפילו מנותקת, אל עיתונות מעורבת (Engaged journalism).

בארצות-הברית נקודת התפנית, אם אפשר לציין אחת כזו, הייתה פיגוע הטרור של 11/9/01. הטרומה שחולל הפיגוע עורר גל של התלכדות לאומית, והתקשורת נרתמה באופן טוטאלי למאמץ הלאומי סביב הנשיא ושאר סמלי המדינה. מצב זה נמשך כשהממשל החל במלחמה נגד מה שהנשיא בוש כינה הטרור הבינלאומי או האיסלמיסטי, והתפתח על-ידי הממשל הניאו-שמרני של בוש לכדי מלחמת תרבויות. בעקבות אוקטובר 2001 נרתמו כלי התקשורת הלאומיים בארה"ב לדגל המגיישים ענדו על דש בגדיהם את סמל המדינה, דגל המדינה וסמלים לאומיים אחרים עיטרו את מסכי הטלוויזיה, הרטוריקה של הקריינים, שלא לדבר על טון הדיבור, נעשתה סופר-פטריוטית. דעות חריגות הודרו מכלי התקשורת הלאומיים ונאלצו למצוא מפלט בערוצי אינטרנט אלטרנטיביים.

מי שביטא יותר מכול את המהפכה המקצועית הזו הייתה תחנת השידור של רשת פוקס. סיסמת הערוץ הוא חדשות "הגונות ומאוזנות" (fair and balanced), אבל הגדרה זו היא לשון אורוליאנית. זוהי תחנה שיש לה אג'נדה ברורה, עמדה חד-משמעית, גישה אידיאולוגית מופגנת ומובלטת. העניין שיש לתת עליו את הדעת אינו הדעות השמרניות-ימניות של התחנה, אלא עצם הרעיון שאין, ולא צריכה להיות, גישה ניטרלית ואובייקטיבית לחדשות. אלא ההיפך – עיתונאות מקצועית היא זו שנוקטת עמדה, תומכת במדיניות מוגדרת, מקדמת רעיון, ועושה מאמץ להשפיע על דעת הקהל ועל מקבלי החלטות בכיוון פוליטי ברור.

וכך, מה שהיה קיים כבר ברדיו האמריקאי, השבוי מזה שנים רבות בידי שדרים דעתניים, שיש להם תכניות טוק-שואו ו-phone-in, המבטאים גישה אידיאולוגית (ברובם הגדול שמרנים ימניים) חדר גם לטלוויזיה ולעיתונים וקיבל לגיטימציה מקצועית. ומה שהתברר הוא, שהציבור אוהב את הסגנון החדש הזה ונהנה ממנו, כפי שהוכיחו ההצלחה של פוקס והפופולריות של תכניות שונות במגוון הסוגים של

הבֵּר דְּבֵר דְּבֵר

עתון פועלי ארץ ישראל

דבר ראשון

כותרים של דבר 1925-1996

על־אף שהספקנות בדבר קיומה של אמת התפשטה בשלהי המאה ה־20 אל מעבר לקבוצת התומכים הנלהבים של הפוסט־סטרקטורליזם; ועל־אף שהתחושה, שכל ידיעה היא בעצם סיפור בלבד – מבטאת נרטיב אחד מבין מספר נרטיבים אפשריים – רווחת גם בקרב אלה שאינם תומכים נלהבים של פוסט־מודרניזם; ניסו רוב העיתונאים לברוח מן ההודאה במצב החדש. בעוד שבבתי הספר לתקשורת פשט המושג אובייקטיביות את הרגל, ותלמידי תקשורת מחונכים להשתמש במקום זה בערך הוגנות, נשארו רוב העיתונאים נאמנים לתפישה המקצועית הישנה, שלפיה יש אמת וניתן לתאר אותה; יש אובייקטיביות ועיתונאי חייב לאמץ דוקטרינה כזו. ובעוד שגם ציבור צרכני התקשורת פסק מלהאמין שעיתונאים רוצים בכלל להיות אובייקטיביים, נלחמים העיתונאים עצמם בשצף קצף כדי להגן על שמם הטוב ולטעון שהם אכן כאלה.⁵

תפישה הגמונית זו היא התפישה שהתערערה בעקבות מתקפת 9/11. במקומה התבססה גישה חדשה, הקובעת שמכיוון שממילא לכל מילה שבה משתמש העיתונאי יש משמעות פוליטיות, אין הוא יכול לברוח מן ההכרח לנקוט עמדה. אם כך, עדיף שהעיתונאי יבחר קו פוליטי במודע, מתוך שיקול דעת, וללא הצטדקות. ניטרליות אידיאולוגית פסולה מבחינה מוסרית, ואל לו לעיתונאי להישאר שווה נפש לעוולות חברתיות ופוליטיות. אבל כאשר הוא מביע את עמדתו עליו לעשות זאת בגלוי; מבלי להסתיר מן הקורא או הצופה את העובדה שיש לו דעה. עליו לאפשר הצגה של עמדות אחרות, מנוגדות; אסור לו לעוות בכוונה תחילה את העובדות, או להסתיר עובדות שאינן נוחות לו. בקיצור, עליו לנהוג בהוגנות.

זה טיבו של המהפך שמתחולל מזה כעשור בעיתונאות. יש עיתונאים המודים בכך ומכריזים על עצמם כעיתונאים מעורבים. כזה היה כתב הטלוויזיה בבריטניה מרטין בל והוא אף בחר לרוץ לפרלמנט, בישראל הייתה כזו שלי יחימוביץ', ואף היא העדיפה בסופו של דבר לעבור לקריירה פוליטית במשרה מלאה. אבל רבים ממשיכים בעבודתם העיתונאית מתוך הכרה שהם פועלים פעולה פוליטית, וחלקם אף סבור, ולא בלי צדק, שמעל דפי העיתון או מסך הטלוויזיה יש להם השפעה רבה יותר מאשר מעל דוכן הנואמים בפרלמנט.

היה הפילוסוף הצרפתי פייר בורדייה כשהגדיר את מלחמת המפרץ הראשונה במשפט התמוה "המלחמה שלא הייתה".

תפישות פוסט מודרניסטיות אלה, שרווחו בעולם האפיסטמולוגי של שנות ה־80 והגיעו לישראל בשנות ה־90 השתלבו עם תהליכים שהתרחשו בשדה התקשורת. כוונתי להיווצרות חברת המידע, חברת הידע, או חברת הקשרים במושגו של מנואל קסטל.² מהפכת התקשורת – קרי השינויים הטכנולוגיים, ריבוי הערוצים והמסחור – גרמו לכך שהתקשורת חדרה לתוך כל השדות החברתיים האחרים. התהליך הזה, שהחל בארה"ב בשנות ה־70, עבר לאירופה בשנות ה־80 והגיע לישראל בשנות ה־90, יצר את מה שבורדייה כינה הטרונומיה, כלומר עקרונות משדה חברתי אחד, שדה התקשורת, חדרו לתוך כל השדות החברתיים האחרים.³

כך למשל בתחום הפוליטי איאפשר עוד לדבר על שני שדות נפרדים – פוליטיקה מכאן ותקשורת מכאן. במקום זה נוצר דפוס חדש, משולב, משוזר, של פוליטיקשורת. בחברה עתירת התקשורת, כפי שמכונה הדמוקרטיה בשלהי המאה ה־20 וראשית המאה ה־21, מה שקיים הוא מדיה־פוליטיק, פוליטיקה מתווכת, או דמוקרטיה שהתקשורת במרכזה. הרעיון הבסיסי הוא שהשדה הפוליטי פועל על־פי העקרונות ואופני הייצור של התקשורת. השחקנים הפוליטיים אינם פועלים לפי הלוגיקה של המפלגה הפוליטית אלא לפי הלוגיקה של התקשורת. התקשורת תפשה את מקום המפלגות כזירה המרכזית של הפוליטיקה, היא מהווה שחקן מרכזי במשחק הפוליטי, היא יכולה לקבוע מי יהיו השחקנים האחרים, להשפיע על סדר היום הציבורי, להכתיב את השיח הפוליטי וכדומה. התקשורת והפוליטיקה אינן שתי מהויות נפרדות, אלא מהות משולבת, משוזרת, אחת.

מכיוון שכך איאפשר עוד להבחין בין ידיעות – שהן תיאור אובייקטיבי של "אירועים אמיתיים" – לבין דעות, שהן ביטוי של גישה אידיאולוגית. התקשורת אינה נמצאת מחוץ לפוליטיקה אלא מהווה חלק ממנה. העיתונאים אינם משקיפים אובייקטיביים אלא שחקנים פוליטיים. אין התבטאות עיתונאית שאינה צבועה בצבע פוליטי מוגדר. לא יכולה כלל להיות לשון ניטרלית. עצם בחירת המילים – למשל ההחלטה באיזה מושגים להשתמש: הגדה המערבית, פלשתינ, יהודה ושומרון, השטחים – יש בה הכרעה אידיאולוגית והיא מבטאת העדפה פוליטית.

2005: "כללי האתיקה העיתונאית אינם מצווים על עיתונאי להיות חסר דעה פוליטית, להימנע מלהשמיע את דעתו ולהפגין, להזדהות ולהשפיע, ובלבד שהוא נשאר מקצועי ונאמן והגון בהתייחסותו העיתונאית למי שאינם חושבים כמוהו. אל מקצוע העיתונאות מגיעים בדרך כלל אנשים בעלי דעה הרואים במקצועם לא רק עבודה אלא גם שליחות ציבורית, אמצעי לשיפור המציאות ושיפורה. כשליחי ציבור על העיתונאים להיות נקיי כפיים, נטולי אינטרסים הסותרים את עיסוקם ושקופים בכל מעשיהם".

במילים אחרות – הוגנות, במקום אובייקטיביות. שקיפות במקום ניטרליות. מקצוענות פירושה התרחקות מאינטרסים המנוגדים למקצוע. והארץ אף הגדיר כיצד הוא רואה את תפקידו: "הגשת ידיעות במלוא היקפן, מתן במה לכל מי שמבקש להביע דעה הראויה להישמע, אבל גם קביעת עמדה ברורה של המערכת עצמה".

ישראל של ראשית המאה ה-21 נתפשת העיתונות המפלגתית מן הסוג הישן כז'אנר פגום ופסול, קונצפציה לקויה ושגויה, גישה הלקוחה מן העבר הרחוק, ה"בולשביסטי", של החברה הישראלית. אפילו השידור הציבורי נתפש היום כמושג מיושן ומיותר. עיתונות, כך סוברים רוב הצעירים במקצוע, צריכה להתנהל על-פי עקרונות השוק החופשי, ורק כלכלת שוק מבטיחה גם שוק חופשי של דעות ורעיונות. גישה זו אינה עומדת על רגליים איתנות. כמו בחינוך, או ברפואה, גם בתחום התרבות יש פְּשָׁלִי שוק. כדי להבטיח זרימה שוטפת של דעות ורעיונות אי-אפשר לסמוך על חוקי כלכלת השוק. אלה יסייעו לחזקים, ישתיקו וידירו את החלשים. מי שמבקש להבטיח פלורליזם רעיוני צריך לאפשר גישה לבמות ציבוריות גם לחסרי יכולת כלכלית, גם למעוטי כוח פוליטי. הוא צריך לתת במה גם לקהילות אילמות.

ברוח זו ראיתי את שליחותו של **דבר** כאשר נתמנתי לעורכו הראשי בשנת 1990. הלוגו שליווה אותו מאז הקמתו, בשינויים מסוימים, נראה לי מיושן, אבל התפישה שלו כעיתון מעורב, עיתון שיש לו דעה ועמדה, נראתה לי נכונה ורלוונטית. סברתי שהוא צריך לשמש במיוחד פה לחלשים ולחסרי היכולת, לדפוקים ולחסרי ההון החברתי. את מקום הפועלים של שנות העשרים והשלשים תפשו אצלי מיעוטים אחרים, נשים, אזרחי ישראל הערבים, שכבות מעוטות יכולת, תושבי הפריפריה, בעלי הקולות האחרים.

דבר היה הראשון ששילב יותר מזרחיים ונתן במה לבעיות ולדעות של כתבים ממוצא מזרחי, שהרחיב את הכיסוי של ערביי ישראל, שפתח מדור קבוע להומוסקסואלים ולסביות, שאימץ מדיניות פמיניסטית (אם כי בכך החלה כבר קודמתי בתפקיד, חנה זמר). כל זאת, בנוסף לעמדות המסורתיות שהיו לו בנושאים כלכליים ופוליטיים וכמובן מתוך פתיחות גם לדעות ורעיונות אחרים.

למרב הצער, הכישלון הניהולי הכלכלי – שהיה נתון בידי ההסתדרות ובעיקר בידי הגזבר שלה – גדם את הניסיון הזה בטרם הבשיל. אבל ביסודו של דבר מה שניסנו לשנות הוא את הגופים המיוצגים, את הסוגיות המועדפות, לא את הקונצפציה של עיתונות מעורבת. בכך המשכנו בדרך שנקבעה כבר מימי הראשונים של העיתון, לפני 80 שנה. במאמר מערכת שכתב ברל כצנלסון בגיליון הראשון של **דבר** ב-1 ביולי 1925, הוא הציג את המשימות הלאומיות שתנועת העבודה צריכה למלא, וביניהן:

יורם פרי, העורך הראשי של **דבר** ושמעון פרס, שנות ה-90

יחד עם כך, רוב העיתונאים עדיין שבויים בתפישה הישנה, והם מתקשים להשלים עם ההכרה שעיתונאות פירושה פוליטיקה. האם כתב הבראות רן רוניק אינו מבצע פעולה פוליטית כשהוא מסקר את ענייני הבראות בעיתונו **הארץ**? והאם רוני דניאל אינו מנסה לעצב מדיניות כשהוא מסקר את תחום הביטחון בערוץ 2 של הטלוויזיה? והאם דן מרגלית אינו משתמש בידועין בטור הפוליטי שלו **במעריב** כדי לעשות נפשות לרעיון זה או אחר? ואלו הן דוגמאות ספורות בלבד.

במקום שיתאמצו כל-כך לדחות את הביקורת שהם אינם ניטרליים, ושהם נוקטים בפעולה פוליטית, מן הדין שיכירו העיתונאים, וכך גם הציבור, בעובדה שהעיתונאות של ימינו היא מעורבת, בעלת עמדה, ולכן עליהם לפתח כללי אתיקה חדשים, המתאימים לעידן החדש, כללים שיאפשרו להם למלא את התפקיד העיתונאי, מבלי שציבור הצרכנים יולך שולל. חובת המו"ל והעורך לפרסם גילויי נאות של האינטרסים הכלכליים של עיתונם היא דוגמא אחת לאתיקה החדשה הזאת. הגבלה של מספר כלי התקשורת שיכולים להיות בשליטת בעל הון אחד היא דוגמא אחרת. בעתיד יש לפתח שורה ארוכה של כללים המתייחסים לעבודת העיתונאי הבודד, הרפורטר או כותב המאמרים. מעשה בכיוון זה עשה עיתון **הארץ**, כאשר נמתחה ביקורת ציבורית קשה על העיתונאית שלי יחימוביץ', בעת שהצטרפה לרשימת העבודה לכנסת ה-17. וכך כתב העיתון במאמר מערכת ב-2 בדצמבר

בספקנות, בחשדנות, ובעיקר בביקורתיות. עיתונאי מפלגתי נאמן למפלגתו והנהגתה, ואילו העיתונאי המעורב נאמן בראש ובראשונה למצפנו ולקוראיו.

עם היחלשותה ודעיכתה של העיתונות הציבורית, ולאור – או לחושך – העובדה שהתקשורת נעשית יותר ויותר מכשיר לבידור, צריך להתייחס בחיוב רב לפריחתו של ז'אנר העיתונות המעורבת. הז'אנר הזה מציל את כבודה ההולך ואובד של העיתונות, השדרה הרביעית של הדמוקרטיה.

הערות

1. Wolfe, Tom, Edward Warren Johnson (Eds.) (1975) *The New Journalism*, Picador Books.
2. Peri, Yoram, (2004) *Telepopulism: Media and politics in Israel*, Stanford University Press.
3. פייר בורדייה (2004) *על הטלוויזיה*, הוצאת בבל.
4. Castells, Manuel, (2000, revised edition of three volumes) *The Information Age: Economy, Society, and Culture*, Blackwell.
5. צפתי, יריב וחבריו (2003 – 2006), *מדד אמון הציבור בתקשורת*, סדרת *מדדים בהוצאת מכון הרצוג לתקשורת חברה ופוליטיקה*, אוניברסיטת תל-אביב. <http://www.tau.ac.il/institutes/herzog/>

"העלייה הגוברת והצורך לעשות את אבק האדם המובא באוניות אל חופי הארץ למחנה עובד, בר הכרה ובר רצון, לחטיבה חברתית מלוכדת ואיתנה; צורך יסודי זה שבקיבוץ גלויות, מי ימלאנו? מי ידאג לאיקלומה של העלייה הזאת? מי ישא באחריות לחינוך הנוער שבקרבנו? לידי מי נמסור את חינוכו, את השכלתו? את השרשתו בחיי עבודה וחברה?" מה שצריך לעשות, המשיך וכתב ברל, הוא "להקים את המכשיר לעבודת המלחמה... המלחמה על זכויותינו הלאומיות לעלייה ליישוב הארץ, וגם מלחמה פנימית להגנת זכויות האיש, העובד, הילד". ומהו מכשיר זה? העיתון היומי.

דבר של שנות ה-90 היה אפוא ממשיך דרכו של דבר של ברל, אבל היו הבדלים. אלה ההבדלים שבין עיתונות מפלגתית לבין עיתונות מגויסת. בעיתון המפלגתי קובעת המפלגה את העורך וזה משקף את עמדות המפלגה. בעיתון המעורב ממנה המו"ל את העורך וזה מביא לידי ביטוי את השקפת עולמו. העיתון המפלגתי נותן במה אך ורק, או כמעט אך ורק, לדעות הנתפשות לגיטימיות בעיני הנהגת המפלגה. העיתון המעורב מקדש את עקרון הפלורליזם ומציג מגוון דעות רחב ככל האפשר, כולל דעות המנוגדות לאלו של חברי המערכת. העיתונות המפלגתית מרכינה ראש בפני הפוליטיקאים ומקבלת את הבכורה שלהם. העיתונות המעורבת מתייחסת אליהם